

Ks. JERZY MYSZOR
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Teologiczny

ZBIÓR NAJNOWSZYCH PIEŚNI ODPUSTOWYCH Z OFICYNY TEOFILA NOWACKIEGO W PIEKARACH

*COLLECTION OF THE LATEST INDULGENCE FEAST SONGS
FROM TEOFIL NOWACKI'S PUBLISHING HOUSE IN PIEKARY*

ABSTRACT:

Przedmiotem zainteresowania jest zbiór pieśni pielgrzymkowych pochodzący z przełomu XIX i XX w., wydrukowany w wydawnictwie Teofila Nowackiego w Piekarach. Autor zajmuje się analizą jednego ze zbiorów pieśni pielgrzymkowych, jakie powstały na Górnym Śląsku w 2. połowie XIX w., okolicznościami jego powstania oraz ustaleniem funkcji, które posiadały owe pieśni w duszpasterstwie parafialnym oraz w prywatnej pobożności.

The subject of interest is the collection of pilgrim songs from the turn of 19th and 20th centuries, printed by Teofil Nowacki's publishing house in Piekary. Author analyses one of Upper Silesian pilgrim songs collections from the second half of 19th century, taking into consideration circumstances of its creation and the impact of mentioned songs on both parish ministry and individual piety.

Katolicy na Śląsku zaopatrywali się w literaturę dewocyjną w miejscach odpustowych i pielgrzymkowych. Zachowane śpiewniki i modlitewniki z XVIII w. wskazują, że głównym miejscem druku i zaopatrzenia w literaturę religijną była przede wszystkim Jasna Góra, ale były nimi także Wrocław, Poznań i Kraków. Uwolnienie cenzury po 1848 r., coraz powszechniejsza znajomość czytania i pisanie sprawiły, że na Górnym Śląsku powstała sieć wydawnictw połączonych z istniejącymi już drukarniami i księgarniami o zróżnicowanym profilu: Korna i Schlettera we Wrocławiu oraz, w mniejszym stopniu, Aderholza. Na Górnym Śląsku powstały drukarnie o lokalnym zasięgu w Bytomiu, Grodkowie, Gliwicach, Królewskiej Hucie, Mikołowie, Opolu, Piekarach, Tarnowskich Górach, Głogówku, Raciborzu, Górze św. Anny, Nysie, Rybniku, Oleśnie. Oblicza się, że w sumie na całym Śląsku mogło działać wówczas ok. 30 warsztatów drukarskich¹.

---

¹ A. Mendykowa, *Książka polska we Wrocławiu w XVIII wieku*, Ossolineum 1975, s. 138 i nn.; *taż*, *Dzieje polskiej książki na Śląsku*, Ossolineum 1991, s. 278 i nn.; O. Słomczyńska, *Książka polska w Opolu 1800-1890*, Opole 1978, s. 29-30.

Ruch pielgrzymkowy stymulował rozwój pieśni odpustowych na Górnym Śląsku. Ślązacy zaopatrywali się w modlitewniki, śpiewniki i małe zbiorki pieśni wchodzące do obiegu, przede wszystkim przy okazji pobytu na Jasnej Górze. Jak pisze znawca tego zagadnienia i pierwszy bibliograf zajmujący się działalnością wydawniczą oficyny jasnogórskiej, Stanisław Siennicki: „Paulini drukowali tylko książki do nabożeństwa, w wielkiej ilości rozchodzące się pieśni, kantyczki i jubileuszki, poświęcone wyłącznie Czci i Chwale Cudownej Matki Boskiej Częstochowskiej (...) Niektóre dzieła przedrukowywane były po razy 20, a jak wieść niesie, dochodziły nieraz przedruki i do 100 wydań”². Siennicki pisze o modlitewnikach liczących często kilkaset stron, ale mimochodem wspomina o pieśniach drukowanych w formie druków ulotnych, jednorazowych, z których następnie pątnicy tworzyli tzw. klocki, czyli zbiorki pieśni zszywanych własnoręcznie lub u znajomego introligatora. Głównym przedmiotem zainteresowania w tym artykule będą pieśni i modlitwy, które związane były z konkretnym sanktuarium lub miejscem kultu świętego³.

Każda grupa wyruszająca na pielgrzymkę musiała mieć swego organizatora i zarazem przewodnika. Różnie ich określano. W gwarze śląskiej nazywano ich śpiewokami⁴. W najstarszych edycjach poematu *Góra Chełmska* ks. Norbert Bonczyk przewodników pielgrzymek nazywa jednak „śpiewakami”⁵. W polskiej tradycji pielgrzymki najczęściej organizowane były w ramach społeczności parafialnej, niekoniecznie związanej z bractwami, do której mogli czasem przyłączać się wierni sąsiednich parafii. Natomiast niewykluczone, że przewodnicy tych pielgrzymek (śpiewacy) rekrutowali się z istniejących bractw, najczęściej różańcowych. Przewodnicy należeli do ludzi najbardziej związanych z życiem kościelnym, często zapisywali w testamentach pewne kwoty na cele parafialne lub sami fundowali na przykład krzyże przydrożne, chorągwie itp.⁶ Do swoich obowiązków zaliczali również inicjowanie śpiewu w kościele parafialnym przed nabożeństwami i w trakcie nich. Głównym jednak ich zadaniem była organizacja pielgrzymki, prowadzenie i rozpoczynanie śpiewu. Korzystali przy tym z wielu pomocy. Obok drukowanych zbiorów, tzw. kalwaryjek, źródło ich repertuaru stanowiła własna aktywność: przejmowali lub sami tworzyli odpowiednie teksty i melodie, które spisywali odręcznie, tworząc własne śpiewniki. Przewodników grup pątniczych pamięć nie zawodziła, inicjowali śpiew pieśni liczących niekiedy kilkadziesiąt zwrotek.

² S.J. Siennicki, *Drukarnia na Jasnej Górze w Częstochowie, i wyszłe z tej Oficyna druki od roku 1628 do 1864 przez... zebrane i w Warszawie pod pracę i prasę drukarską Poddane* [Warszawa] 1873, s. 10-13.

³ Por. R. Hołda, *Druki religijne z oficyny wydawniczej Teofila Nowackiego w Piekarach Śląskich*, „Literatura Ludowa” 57 (2013), nr 6, s. 15-33; P. Grochowski, *Polskie pieśni pielgrzymkowe i kalwaryjskie*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” 2016, t. 55, s. 23-45.

⁴ J. Górecki wprowadza w swoich opracowaniach nazwę gwarową „śpiewocy” – por. *Pielgrzymowanie Górnos Ślązaków na Górę św. Anny w latach 1859-1914. Studium teologiczno-pastoralne*, Katowice 2002, s. 51.

⁵ N. Bonczyk, *Góra Chełmska*, wyd. krytyczne, opr. W. Ogrodziński, Katowice 1938, s. 32-33.

⁶ „Katolik” 1884, nr 32.

Popularność pieśni pielgrzymkowych zainteresowała właścicieli licznych oficyn wydawniczych na Śląsku⁷. Niektóre z wydawnictw wyspecjalizowały się w druku pieśni pielgrzymkowych tanich, podręcznych, kilkustronicowych druków z pieśniami kościelnymi. Do najbardziej znanych należały w 2. połowie XIX w. oficyny prowadzone przez członków rodziny Nowackich. Inicjatorem rodzinnego przedsięwzięcia zajmującego się drukiem dewocyjnych publikacji był pochodzący z Częstochowy Tomasz Nowacki, który około 1840 r. zamieszkał w Mikołowie, gdzie założył drukarnię i zajął się pracą wydawniczą. W 1845 r. uzyskał oficjalne zezwolenie na druk modlitewników. W 1876 r. drukarnię oraz introligatornię przejął syn Juliusz⁸. Po śmierci stryja drukarnię zakupił wnuk Tomasza – Konstanty Nowacki – i ulokował ją z czasem w Oleśnie. W 1871 r. własny zakład introligatorsko-księgarski i drukarnię otworzył w Piekarach Teofil, syn Tomasza Nowackiego. Początkowo Teofil pracował w oficynie Teodora Heneczka, a po jego ucieczce w 1872 r. z Prus został na piekarskim rynku wydawniczym sam. Przez kilkadziesiąt lat oficyna Teofila Nowackiego prosperowała dobrze. W 1919 r. drukarnię przejął Karol Osadnik⁹.

O wiele mniejszy repertuar pieśni odpustowych i pielgrzymkowych publikowanych w postaci druków ulotnych znajdujemy w ofercie Wydawnictwa Dzieł Ludowych należącego do Karola Miarki Młodszego. W ofercie Karola Miarki w Mikołowie obok modlitewników i śpiewników, dzieł literackich pojawiają się też drobne druki, kilkustronicowe publikacje zawierające modlitwy i pieśni, które z uwagi chociażby na objętość, nakład i cenę należy zaklasyfikować do druków ulotnych. Kierownictwo wydawnictwa informowało potencjalnych nabywców, że przy zakupie 1 egzemplarza cena przekracza 5–10 fenigów, przy równoczesnej ofercie, iż przy zakupie 100 egzemplarzy będzie ona wynosiła odpowiednio 1 lub 2 marki. Tego rodzaju oferta może oznaczać, że chodzi o sprzedaż druków ulotnych w masowych nakładach¹⁰.

Odbiorcami pieśni drukowanych w formie małych kilkustronicowych broszurek z reguły byli śpiewacy w kościołach parafialnych i przewodnicy pielgrzymek kalwaryjskich. Dopiero ci tworzyli zbiorki pieśni dla własnego użytku, nieraz je oprawiali, choć nie było to proste ze względu na różne formaty broszur. Zbiorki te jednak szybko ulegały zniszczeniu wskutek częstego używania nieraz w czasie deszczu¹¹. Zachowały się nieliczne. Jeden zbiór znajduje się w Archiwum

⁷ J. Chudalla, *Repertuar śpiewów wykonywanych podczas górnośląskich pielgrzymek*, w: *Pieśń religijna na Śląsku. Stan zachowania i funkcje w kulturze*, red. K. Turek, wsp. B. Mika, Katowice 2004, s. 52.

⁸ F. German, *Teofil Nowacki (1830-1919)*, *Polski słownik biograficzny*, t. 23, z. 1, s. 247-248.

⁹ A. Magiera, *Książka polska w repertuarze oficyn wydawniczych w rejencji opolskiej (1901-1914)*, Katowice 2002 [praca doktorska pod kierunkiem prof. E. Gondek], s. 58-60.

¹⁰ Dwie pieśni do Bolesnej Matki Bożej, *Pieśń na Drogę Krzyżową*, *Kalendarz Maryanski* 1909, [dział reklamy]; Karty wpisowe do Arcybractwa Różańca Św., *Różaniec św. Józefa*, *Kalendarz Maryanski* 1906, [dział reklamy].

¹¹ *Śpiewnik Kalwaryjski*, opr. o. A. Chadam, Kalwaria Zebrzydowska 1984, z Przedmowy.

Archidiecezjalnym w Katowicach¹², jeden w Bibliotece Śląskiej¹³, drugi podobnego typu w Bibliotece Teologicznej w Katowicach¹⁴, dwa inne w rękach prywatnych¹⁵.

Przedmiotem naszego zainteresowania stał się *Zbiór Najnowszych Pieśni Odpustowych, Które Służą dla Pątników pątujących na Miejsca Święte, jako też: dla śpiewaków, prowadzących kompanie na odpusty*. Zawiera w sobie materiały różnej objętości, od 4- do 16-stronicowych 99 broszur, w tym 332 pieśni¹⁶. Każda z broszurek w zbiorze ma osobną numerację. Kto był jego właścicielem, kiedy został zebrany i oprawiony w postaci książki, która w opisie bibliograficznym nazywa się „klockiem”, nie wiadomo. Jedna z włączonych do zbioru broszurek została wydana w 1913 r., co może świadczyć o tym, że został on ostatecznie oprawiony przed wybuchem I wojny światowej. Drugim problemem są autorzy pieśni zebranych w zbiorze. Tylko w jednym przypadku redaktor zbioru zaznaczył wyraźnie, kto jest autorem pieśni: „«Tobie cześć, Tobie chwałą śliczna gwiazdo» – ułożył Jakób Schneider z Słupnicy”. Druga pieśń, rozpoczynająca się słowami „Już się teraz zabieramy do Częstochów”, podpisana jest przez A.W. ś. (.P.), drugą (bez tytułu) „Ułożył Wiel. X.F.J”. Czyżby proboszcz piekarski ks. Ficek Alojzy? *Zbiór Najnowszych Pieśni Odpustowych* rozpoczyna rycina z napisem: „Wyobrażenie N.P. Maryi pocieszenia łaskami słynącej w kościele OO. Augustyanow Stej Katarzyny w Krakowie”. Może to być przypadkowe połączenie, ale równie dobrze może świadczyć o związku właściciela zbioru z Krakowem i jego sanktuariami. Dalej następuje wprowadzenie w postaci *Modlitw Porannych, Sposób nabożnego słuchania mszy świętej, modlitwa przed spowiedzią św.* (s. 16-32). W drugiej części zbioru znajdują się ponumerowane ręcznie na przemian strony lub broszury z licznymi błędami, zapewne uczynione ręką właściciela.

Analiza *Zbioru Najnowszych Pieśni Odpustowych* pozwoli na ustalenie profilu wydawniczego właściciela wydawnictwa z siedzibą w Piekarach Śląskich, a pośrednio może wskazać na najpopularniejsze sanktuaria nawiedzane przez śląskich pielgrzymów oraz pozwoli dopisać kolejne szczegóły do historii kultu świętych na przełomie XIX i XX w.

---

¹² *Zbiór Najnowszych Pieśni Odpustowych, Które Służą dla Pątników pątujących na Miejsca Święte, jako też: dla śpiewaków, prowadzących kompanie na odpusty. Za zezwoleniem Władzy Duchownej*, [Niemieckie Piekary, Drukiem i Nakładem Teofila Nowackiego, 1900] dalej cyt. jako *Zbiór Najnowszych Pieśni*.

¹³ [Zbiór pieśni religijnych], bez strony tytułowej, SBC, plik publikacji: i420718-0000-00-0001.pdf.

¹⁴ [Zbiór różnych pieśni], Śpiewnik należący do Józefa Goja, Biblioteka Teologiczna WTL UŚ.

¹⁵ R. Hołda, *Druki religijne z oficyny wydawniczej Teofila Nowackiego w Piekarach Śląskich*, „Literatura Ludowa” t. 57 (2013), nr 6, s. 15-33; też, *Druki religijne z oficyny wydawniczej Nowackich w Mikołowie*, w: *Tematyka religijna górnośląskich druków ulotnych i okolicznościowych XIX i XX wieku*, red. nauk. J. Myszor, Katowice 2018, s. 77-108.

¹⁶ Pełny opis zbioru wraz z aneksem zawierającym spis pieśni: J. Myszor, *Komunikacja wiary czy zagrożenie dla ortodoksji? Druki ulotne w kręgu innych drobnych wydawnictw na Górnym Śląsku w XIX i w pierwszej połowie XX w.*, w: *Tematyka religijna...*, s. 13-54, Aneks, s. 55-76.

Biorąc pod uwagę liczbę pieśni poświęconych z nazwy określonym miejscom pątniczym w omawianym zbiorze, to ich odbiorców największym zainteresowaniem cieszyły się Piekary – 16 pieśni i jedna litania, Jasna Góra – 9 i Kalwaria Zebrzydowska – 5 oraz Góra św. Anny – 8. Jedynym zagranicznym sanktuarium jest Lourdes, które doczekało się dwóch znanych pieśni, wielokrotnie przedrukowywanych w różnych zbiorach: *Po górach dolinach rozlega się dzwon* oraz *O szczęśliwe góry francuskiej ziemi*.

Wiele pieśni zamieszczonych w *Zbiorze Najnowszych Pieśni Odpustowych* ma charakter uniwersalny, niewskazujący na miejsce i przedmiot kultu, do którego zdążają pątnicy. Statystycznie najwięcej pieśni związanych jest z kultem Matki Bożej – 123, 30 pieśni można zakwalifikować jako uwielbienie Boga w Trzech Osobach. Stosunkowo mało jest pieśni związanych z udziałem we mszy św., z wyjątkiem pieśni towarzyszących wystawieniu Najświętszego Sakramentu i pieśni na błogosławieństwo – 18. Duży blok pieśni obejmujący również cierpienia Matki Boskiej Bolesnej ma charakter pasyjny – 29. Obok pieśni pasyjnych redaktor zbioru zebrał 5 zestawów rozważań i pieśni związanych z obchodami drogi krzyżowej. Pieśni ściśle pielgrzymkowe, towarzyszące drodze oraz nawiązujące do konkretnego sanktuarium, to 39 utworów. Duży blok pieśni poświęconych jest świętem Pańskim – 64. Obok litanii i koronek (8) znajdziemy jeden zestaw pieśni tzw. sławnych nieszpórów¹⁷. Interesującą grupę stanowią pieśni o śmierci i sądzie ostatecznym, który czeka każdego człowieka – 10. Ostatnią grupę, często trudną do klasyfikacji, stanowią tzw. pieśni przygodne związane z różnymi okolicznościami życiowymi – 5.

Wędrowki pieśni

Pytaniem otwartym jest ustalenie czas i okoliczności powstania tych pieśni i ich wędrowki po różnych śpiewnikach i modlitewnikach. Pieśni z nielicznymi wyjątkami nie mają autorów, nie są datowane. Ustalenie daty ich powstania i jakimi drogami wędrowały, aby trafić do rąk pątnika XIX-wiecznego, jest często przysłowiowym szukaniem „igły w stogu siana”. Cofając się w przeszłość, porównujemy ich repertuar z już istniejącymi zbiorami i w ten sposób odnajdujemy kilka pieśni ze *Zbioru Najnowszych Pieśni* w śpiewniku ułożonym w 1638 r. przez Stanisława Serafina Jagodyńskiego pt. *Pieśni Katholickie nowo reformowane Z Polskich na Łacińskie a z Łacińskich na Polskie przełożone niektóre też nowo złożone*¹⁸. Należą do nich: *Kto chce Pannie Maryjej służyć*, *Witaj Gwiazdo morska*,

¹⁷ A. Reginek, *Kancjonał rękopiśmienny jako przekaz tradycji śpiewów kościelnych na Górnym Śląsku w XIX w.*, Katowice 2012, s. 105-106; por. tenże, *Fenomen nabożeństwa nieszpórów sławnych w Chełmie Śląskim*, „Annales Lublinense pro Musica Sacra” 1 (2010), nr 1, red. B. Bodzioch, s. 283-296.

¹⁸ S.S. Jagodyński, *Pieśni Katholickie nowo reformowane Z Polskich na Łacińskie a z Łacińskich na Polskie przełożone niektóre też nowo złożone* = *Cantiones Catholicae nunc recens reformatae, ex Polonicis Latinae ex Latinis Polonicae factae nonnullae noviter compositae*, Kraków 1695 (Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa).

Marya Magdalena, w świecie się kochała, Ufam Bogu w nieszczęściu mem, Kto się w opiekę odda Panu swemu.

Pieśń *Śliczna Gwiazdo miasta Lwowa, Maryja* mogła powstać z okazji koronacji Matki Bożej na Królową Korony Polskiej, której dokonał król Jan Kazimierz w 1656 r. Wskazywałyby na to refren: *Matko nasza i Królowa, Maryja, Maryja, Maryja, o Maryja Królowa*¹⁹. Pieśń *Żyrowice, łask krynice* zgodnie z podpisem pod tekstem pieśni miała zostać ułożona w 1720 r. z okazji koronacji obrazu cudami słynącego²⁰. Powstanie dwóch pieśni można datować na okres przedrozbiorowy: *Polska Korono co słynie o tobie, iżeś utraciła wszystkie cnoty sobie* oraz *Czyliż mi w Śląsku być czy w Polskiej Koronie*. „Polska Korona” była nazwą Rzeczypospolitej występującą w polskich dokumentach urzędowych od XV w. (zlatynizowana forma Regnum Poloniae) aż po kres Rzeczypospolitej w XVIII w.²¹ Już mniej pewności posiadamy przy datowaniu pieśni *Zachowaj Boże nam Ojca ludu (Pieśń za Króla)*. Została zamieszczona razem z pieśnią *Polska Korono co słynie o tobie* w broszurze pt. *Pieśń o świętym Walencinie*. Śpiewano pieśń w intencji króla polskiego, ale nie można wykluczyć, że chodzi też o „uniwersalnego” panującego, a więc i króla pruskiego.

Niektóre nabożeństwa pochodzące z innych regionów Polski, takie np. jak gorzkie żale, zostały włączone do zestawu pieśni pielgrzymkowych i wcześniej lub równolegle funkcjonowały w oficjalnych śpiewnikach zatwierdzonych przez władze kościelne. Bardziej oczywiste wydaje się powstanie pieśni związanych z nabożeństwem majowym ku czci Najświętszej Maryi Panny. W *Zbiorze Najnowszych Pieśni* jest wiele pieśni ku czci NMP, wyrażonej w bardzo emocjonalnej, lirycznej formie. Jedną z najbardziej znanych jest pieśń *Już się zbliżył miesiąc maj*. Pieśń ta należy do kanonu pieśni chętnie śpiewanych w czasie nabożeństw majowych. W znanej nam formie nabożeństwo to pojawiło się w XVIII w. we Włoszech. Następnie rozszerzyło się na Francję i Hiszpanię. W Polsce nabożeństwo majowe upowszechniać zaczęli jezuita konwiktu tarnopolskiego w 1827 r. Na terenach niemieckich i austriackich nabożeństwo majowe było znane co najmniej od 1840 r. Ponowne ożywienie pobożności maryjnej należy łączyć z ogłoszonym 8 grudnia 1854 r. przez papieża Piusa IX dogmatem o Niepokalanym Poczęciu NMP.

¹⁹ Obraz Matki Bożej Łaskawej z 1598 r. wykonany dla ławnika lwowskiego Wojciecha Domagalicza z okazji śmierci jego córki Katarzyny i umieszczony na zewnątrz kościoła. Przed tym obrazem król Jan Kazimierz dziękował Matce Bożej za zwycięstwo pod Beresteczkiem, a 1 IV 1656 r. po przeniesieniu obrazu do katedry lwowskiej ogłosił Matkę Bożą Królową Korony Polskiej.

²⁰ Datowanie niepewne. Żyrowice, miejscowość nad rzeką Szczarą (obecnie Białoruś), w pobliżu Słonimia. Celem pielgrzymek jest płaskorzeźba Matki Bożej z Dzieciątkiem, czczona zarówno przez prawosławnych, rzymskokatolików i unitów. Obraz koronowany w 1739 r. przez metropolitę kijowsko-halickiego, arcybiskupa unickiego Atanazego Szeptyckiego – U.A. Pawluczuk, *Życie monastyczne w II Rzeczypospolitej*, Białystok 2007, s. 45-46. Różnice w datowaniu koronacji: przy pieśni w broszurze widnieje data 1720, faktycznie koronacja nastąpiła w 1730 r.

²¹ L. Bednarczuk, *Rzeczpospolita ilu narodów? Określenia wspólnego państwa w aktach unii lubelskiej*, w: *Polszczyzna i inne języki. materiały z seminarium naukowego poświęconego pamięci doc. dr. hab. Józefa Reczka*, red. A. Bochnakowa, L. Bednarczuk, J. Waniakowa, Kraków 2009, s. 72.

Dokładne dane posiadamy o autorze pieśni związanych z objawieniami w Lourdes. Tekst pieśni *Po górach dolinach rozlega się dzwon* został napisany w 1872 r. przez o. Gagnet z Lucon, przetłumaczony na wiele języków i wszedł do repertuaru pieśni pod koniec XIX w. w wielu kościołach w całej Europie²².

Wszystkie broszury wchodzące w skład zbioru, z nielicznymi wyjątkami, opatrzone są uwagą: „za pozwoleniem władzy duchownej”, ale tylko przy jednej broszurze dowiadujemy się, kto faktycznie udzielił zgody na jej upowszechnianie ze strony kościelnej; broszura pt. *Pieśń nowa czyli ucieczka do Egiptu* otrzymała imprimatur biskupa chełmińskiego Jana Nepomucena Marwicza 10 maja 1878 r. Firma Juliusza Nowackiego znana była z bezceremonialnego traktowania zapisu „imprimatur” i swego czasu została oskarżona publicznie przez wikariat generalny we Wrocławiu o fałszowanie imprimatur²³. Należy więc przyjąć, że „zezwolenie władzy duchownej” na druk większości broszur z pieśniami było fikcyjne.

Pod koniec wieku (przed 1898 r.) Teofil Nowacki wydał w swojej oficynie *Cennik* z pieśniami, które były do nabycia w jego piekarskim wydawnictwie²⁴. Jak należy przypuszczać, jest to wykaz druków, które miał akurat na składzie w magazynie wydawnictwa. Z całą pewnością broszury zebrane w *Zbiorze Najnowszych Pieśni* pochodziły z jego wydawnictwa. *Cennik* wydany przez Teofila Nowackiego zawiera 150 zestawów pieśni w postaci osobnych broszur, liczących w sumie 549 pieśni, w tym 510 niepowtarzalnych. Porównując *Zbiór Najnowszych Pieśni Odpustowych* z *Cennikiem*, można zauważyć, że niektóre pieśni posiadają identyczne lub nieznacznie zmienione incipity, co sprawia pewne trudności identyfikacyjne. Wspomniane wyżej różnice mogą wynikać z tego, że pieśni z edycji *Zbiór Najnowszych Pieśni Odpustowych* pochodziły z różnych wydań.

Pieśni drukowane były „bez ładu i składu”, trudno dopatrzeć się w nich jednorodnej tematyki. Najczęściej drukowane były zapewne te, na które był aktualnie popyt; w zestawach 4 do 7 pieśni, niezszytych, o 8–16 stronach, czyli jako tzw. ósemka. Wiele pieśni odnotowanych w *Cenniku* pojawia się w zbiorze *Najnowszych Pieśni Odpustowych* dwukrotnie, a nawet 3- i 4-krotnie w różnych zestawieniach. Niewątpliwie wznowienia w kolejnych drukach ulotnych powodowały, iż te pieśni następnie zamieszczano w pełnonakładowych śpiewnikach i modlitewnikach²⁵.

Cennik i *Zbiór Najnowszych Pieśni Odpustowych* jako najbogatsze zestawy pieśni mogą być punktem odniesienia do analizy wędrówki tekstów pieśni od for-

²² W 1854 roku papież Pius IX bullą *Ineffabilis Deus* z 8 XII 1854 r. ogłosił dogmat o Niepokalanym Poczęciu Matki Bożej. Cztery lata później, 11 II 1858 r., rozpoczęły się objawienia Matki Bożej w Lourdes.

²³ J. Myszor, *Pielgrzymki śląskie do Ziemi Świętej w latach 1840-1914*, Katowice 2017, s. 274.

²⁴ *Cennik Pieśni odpustowych, książek do Nabożeństwa, oraz Broszurków (!) religijnych i do zabawy*. Nakładem Księgarni Teofila Nowackiego w Niemieckich Piekarach, poczta Szarlej Górny Szląsk, 1900.

²⁵ Ustalenia własne na podstawie analizy druków ulotnych skatalogowanych w Bibliotece Śląskiej – por. W. Strona, *Działalność wydawnictw mikołowskich w dziedzinie upowszechniania pieśni kościelnych w latach 1845-1939*, Katowice 2013 [praca magisterska pod kierunkiem ks. prof. A. Reginka, Biblioteka Teologiczna WTL].

my druku ulotnego do zestawu pieśni w uznanych i zatwierdzonych przez władze kościelne śpiewnikach. Należy założyć, że broszury były pierwotne w stosunku do śpiewników posiadających imprimatur, te bowiem zbierały owoce popularności pieśni odpustowych i pielgrzymkowych. W broszurach zamieszczano pieśni najczęściej nieznanymi autorami, które następnie „testowano” w czasie pielgrzymek. Jeśli pątnicy uznali je za odpowiednie, wydawcy drukowali ich kolejne wydania, a następnie trafiały do oficjalnych modlitewników. Porównując *Zbiór Najnowszych Pieśni* z zasobem pieśni przygotowanych dla pątników zdążających na Górę św. Anny pt. *Pobożny Pielgrzym*²⁶, widać wyraźne zapożyczenia; 42 pieśni na 107 pątnicznych, które autor, o. Andrzej Bolczyk, zamieścił w *Pobożnym Pielgrzymie*, znajdujemy również w omawianym zbiorze.

Drukami pieśni z druków ulotnych zainteresował się Tomasz Cieplik²⁷, właściciel przedsiębiorstwa „Musikhaus Cieplik” z siedzibą w Bytomiu, swego czasu organista w Miechowicach, który z zamiłowania zbierał i wydawał zbiory pieśni różnego rodzaju, w tym zbiory pieśni kościelnych. Uważał, że należy zebrać wszystkie możliwe używane pieśni przez różne grupy wiernych i wydawać je wraz z nutami. Jak pisze we wstępie do *Zbioru Pieśni Kościelnych i nabożnych*²⁸, wydał wielki, liczący 1400 utworów zbiór²⁹ melodii i w nim znajdują się „(...) melodie niektórych pieśni zupełnie dotąd nieznanymi, zapomnianymi, drukowanymi częściowo na ulotnych karteczkach albo też w książeczkach, wydawanych dla osobliwszych nabożeństw. Teksty niektórych z tych pieśni zbyt często nie zgadzają się co do treści, formy i miary”; i dalej: „Kto by z nabożnych Czytelników znał lub posiadał jaką pieśń, której nie ma w tym zbiorze, *Śpiewniku bytomskim, Drodze do nieba*, proszę o nadesłanie jej do wydawcy pod adresem T. Cieplik, Bytom G.-ś. (Beuthen O.-S.), o ile możliwości z melodią. Każda nowa pieśń zostanie! uwzględniona i w drugim wydaniu *Zbioru pieśni kościelnych i nabożnych* chętnie zamieszczona”³⁰. Wspomniany zbiór Cieplika, pt. *Zbiór Pieśni Kościelnych i nabożnych*, liczący 1080 pieśni, posiada 112 pieśni (10,3%) tożsamy z pieśniami znajdującymi się w *Zbiorze Najnowszych Pieśni*. Zauważyć można, że Cieplik, chociaż deklaruje w Przedmowie, że zbiera wszystkie pieśni i zachęca do przesyłania mu nowych, jeszcze nieznanymi, to jednak wykluczył wszystkie

²⁶ [Andrzej Bolczyk], *Pobożny Pielgrzym. Przewodnik dla pielgrzymujących na Górę Świętej Anny i do innych miejsc cudownych*. Wydał O. Andrzej z zakonu OO. Franciszkanów, Nakładem Fr. Gielnika na Górze św. Anny (St. Annaberg OS), imprimatur Wikariat Generalny we Wrocławiu, 2 XI 1897, podpisał Ferdinand Speil.

²⁷ R. Pośpiech, *Pielęgnowanie tradycji pieśni religijnej w diecezji opolskiej*, w: *Pieśń religijna na Śląsku...*, s. 22.

²⁸ T. Cieplik, *Zbiór Pieśni kościelnych i nabożnych oraz Pieśni dla członków Kongregacji Marińskiej, Straży Honorowej, Przen. Oblicza Pana Jezusa, św. Antoniego itd. których melodie znajdują się w pięciu częściach „Zbioru pieśni religijnych” ułożonych na cztery głosy do grania na organach przez T. Cieplika*. Nakładem T. Cieplik w Bytomiu G.-Śl. (Beuthen O.S.), ul. Dworcowa 33. [1922], dalej cyt.: T. Cieplik, *Zbiór pieśni...*

²⁹ *Zbiór pieśni religijnych ułożonych na cztery głosy do grania na organach przez T. Cieplika*. Część A-D, Nakładem T. Cieplik w Bytomiu G.-Śl. (Beuthen O.-S.), [ok. 1920].

³⁰ Tamże, z Przedmowy.

pieśni pątnicze, gdzie adresatem jest konkretne sanktuarium. W swoim zbiorze Ciepłik zamieścił tylko jedną pieśń związaną z sanktuarium w Piekarach, chociaż skądinąd wiadomo, że takich pieśni piekarskich było co najmniej kilkanaście. Nasuwa się wniosek, że pomimo deklaracji totalnego zebrania wszystkich pieśni uznał, że pieśni odnoszące się do konkretnego sanktuarium nie mają uniwersalnego charakteru i zamieszczenie ich we własnym śpiewniku może ograniczyć potencjalnie liczbę jego użytkowników.

Drogi pielgrzymkowe

Czy wybór pieśni pielgrzymkowych oraz pieśni związanych ze świętymi Pańskimi, które znajdują się w omawianym zbiorze, może sugerować także kierunki śląskiego pielgrzymowania? Zakładając, że drodze do sanktuarium zwykle towarzyszyły pieśni im poświęcone, to ich obecność w analizowanym zbiorze może sugerować, że jego właściciel odwiedził święte miejsca lub przynajmniej miał taki zamiar. Historia śląskiego pielgrzymowania jest stosunkowo dobrze opracowana: Jasna Góra, Góra św. Anny, Piekary, Kalwaria Zebrzydowska³¹. Na Śląsku wielką popularnością cieszyły się także Wambierzyce, o czym może świadczyć pieśń zamieszczona w *Zbiorze Najnowszych Pieśni: Winszowana wiosno, o niebieski raju*³², także Bardo, pieśń: *Na tym warckim kopiecku*³³, oraz Pszów, pieśni: *Na tej Pszowskiej górze, krasne piękne róże; Dobry dzień winszuję Tobie Marya*³⁴.

Pozostałe sanktuaria, których pieśni odnajdziemy w *Zbiorze Najnowszych Pieśni*, miały zasięg lokalny: Dąbrowa Górnicza, pieśń: *Maryo! przed twym obrazem, w ulotce: Pieśń Nowa. Na pożegnanie Obrazu Najśw. Panny Maryi Dąbrowieckiej*³⁵, Ostróg k. Raciborza, pieśń: *Szczęśliwe Śląsko, kiedy Jezus*

³¹ K. Szafraniec, *Z dziejów Jasnej Góry*, Warszawa 1980; Z.S. Jabłoński, *Jasna Góra. Ośrodek kultu maryjnego (1864-1914)*, Lublin 1985; tenże, *Pielgrzymowanie na Jasną Górę w czasie i przestrzeni. Wybór rozpraw i artykułów*, Częstochowa 2000; A. Chadam, *Zarys dziejów Kalwarii Zebrzydowskiej*, Kalwaria Zebrzydowska 1984; *Kalwaria Zebrzydowska – polska Jerozolima skarbem Kościoła i narodu polskiego*, red. C. Gniecki, Kalwaria Zebrzydowska 2002; H. Wyczawski, *Kalwaria Zebrzydowska, historia klasztoru Bernardynów i kalwaryjskich drózek*, Kalwaria Zebrzydowska 2006; J. Górecki, *Pielgrzymowanie Górnoślązaków na Górę św. Anny w latach 1989-1914. Studium teologiczno-pastoralne*, Katowice 2002; J. Wycisło, *Sanktuarium Matki Bożej w Piekarach Śląskich*, Katowice 1991; tenże, *Kronika dziejów sanktuarium maryjnego Piekara na Śląsku do 1945 roku*, Katowice 2014.

³² *Wambierzyce. Przewodnik*, red. L. Drożdż, P. Nowaczyk, Wrocław 1998.

³³ Kaplica NMP z 1619 r. na wzgórzu k. Barda (niem. Wartha), miejscu, w którym w 1400 r. miała się objawić Matka Boża Placząca. Obok kaplicy znajduje się skałka z odbitą „stópką”, przy której stoją kapliczki kalwaryjne. Górę opłatają trasy pielgrzymkowe, przy których stoją kapliczki z XVII i XIX w. oraz stacje dróg krzyżowych – A. Jackowski, *Przestrzeń i sacrum: geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, Kraków 1996, s. 38.

³⁴ I. Kontny, *Sanktuarium Matki Boskiej Uśmiechniętej w Pszowie*, w: *Sanktuaria i miejsca pielgrzymkowe województwa śląskiego*, red. G. Bożek, Katowice 2005.

³⁵ Sanktuarium Matki Boskiej Anielskiej w Dąbrowie Górniczej. Początki kultu sięgają końca XIX w., kiedy to 8 IX 1897 r. w uroczystej procesji z Gołonoga do Dąbrowy wprowadzono obraz

w *Tobie*³⁶, Odporyszów, pieśń: *Zawitaj Maryja Boża Anielska*³⁷, Bralin, pieśń: *Miasteczko Bralin przy polskiej granicy*³⁸, Błotnica, pieśń: *Sławna nasza okolica*³⁹, Krztyń (?), Poznań, kościół ss. klarysek, pieśń: *Hipostatyczna perła Jezu drogi*, Studzienna, pieśń: *O przesłiczny Obrazie na miejscu takowem*, Wardęgowo⁴⁰, Lubecko, pieśń: *Najświętsza Panno Lubecka*⁴¹. W niektórych sanktuariach kult cudownych obrazów lub figur nie był zbyt wielki i z różnych powodów zamierał, a jedynym śladem jego kulminacji jest pieśń towarzysząca pątnikom do sanktuarium. Dalej położone, ale znane i niekiedy odwiedzane były sanktuaria w Leżajsku, pieśni: *Gwiazdo śliczna wspaniała; Któraś nam zajaśniała*⁴², Gietrzwałdzie⁴³, Kaliszu, pieśń: *Śluchajcie Chryścianie z pilności* z ilustracją podpisaną: S. Józef Kaliski⁴⁴, we Lwowie, pieśń: *Śliczna gwiazdo miasta Lwowa*, Żyrowicach, pieśń: *Żyrowice, łask krynice, na cały świat wylał*. Wymienione miejsca kultu leżały poza możliwościami pielgrzymowania przez duże parafialne grupy ze Śląska.

Położenie sanktuarium i związany z tym wysiłek pokonywania drogi to dla pielgrzymów trudność względna. Pątnicy byli w stanie pieszo przemierzać kilkusetkilometrowe trasy. W XIX w. znane są przykłady pielgrzymów śląskich pieszo przemierzających szlak z Piekar do Triestu, gdzie wsiadano na statek wiozący ich do Jaffy i dalej znów pieszo wędrowano do Jerozolimy. Od połowy XIX w. dużym ułatwieniem dla pątników stały się linie kolejowe, które zmniejszyły trudy

---

Matki Bożej Anielskiej, kopię wizerunku z Włoszczowy – A. Palimąka, *Duszpasterstwo parafialne w dekanacie będzińskim w latach 1867-1914*, Katowice 2020, s. 286 i nn.

³⁶ Sanktuarium w Ostrogu (Racibórz) z obrazem Cierpiącego Chrystusa. Obraz datowany jest na przełom XVII i XVIII w. Został namalowany na desce przez nieznanego autora i jest wzorowany na twórczości włoskich mistrzów II Volterrano oraz Palloniego – G. Wawoczny, *Ostróg – historia kościoła i cudownego obrazu*, Racibórz 2002.

³⁷ W kościele pw. Najświętszej Marii Panny w Odporyszowie z końca XVII w., w głównym ołtarzu znajduje się obraz Matki Bożej Odporyszowskiej. Pierwsze z trzech objawień Matki Najświętszej miało miejsce w 1572 r., kiedy to na dębowym krzyżu pokazała się Maryja w odporyszowskim wizerunku – J. Warszyńska, *Województwo tarnowskie*, Ossolineum 1988, s. 159.

³⁸ Sanktuarium Maryjne na Półku pod Bralinem. Przedmiotem kultu jest obraz *Immaculata* w ołtarzu głównym, datowany na lata 1630-1640 – *Kronika Wielkopolski*, Poznań 2000, s. 125.

³⁹ Sanktuarium Matki Boskiej Pocieszenia pod opieką oo. Paulinów w Starej Błotnicy k. Radomia, R. Ukleja, *Sanktuaria i miejsca kultu Matki Bożej Pocieszenia*, Warszawa 2007, s. 13.

⁴⁰ Kaplica pw. Niepokalanego Serca Maryi Panny w małej miejscowości Wardęgowo k. Słupnicy (gmina Biskupiec w woj. mazursko-pomorskim). Kult Maryi Panny Wardęgowskiej związany jest z wydarzeniami z 1719 r., kiedy to na skraju wsi Wardęgowo małemu chłopcowi wypasującemu bydło objawiła się Matka Boska. Do 1816 r. stała w tym miejscu kaplica drewniana. W nowej, murowanej, znajduje się w ołtarzu drewniana figurka Matki Bożej z Dzieciątkiem w koronach – J. Borzyszkowski, *Z dziejów Kościoła katolickiego na Kaszubach i Pomorzu w XIX i XX wieku*, Pelplin 2000, s. 255.

⁴¹ J. Banaś, *Historia kościoła katolickiego w Lubecku i słynącego tam łaskami obrazu Matki Boskiej*, Katowice 1925.

⁴² A.E. Obruśnik, *Bazylika i Klasztor Ojców Bernardynów w Leżajsku*, Wrocław 1999.

⁴³ J. Kucianka, *Ruch pielgrzymkowy jako droga Śląska do Polski*, „Colloquium Salutis” 1970, nr 2, s. 53-82.

⁴⁴ Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu. Początki Sanktuarium Świętego Józefa w Kaliszu sięgają 1670 r. Intensywny rozwój kultu świętego Józefa przypada na drugą połowę XVII w. i na cały XVIII w. W 1896 r. odbyła się koronacja obrazu – K.K. Czaplinski, *Madonny wielkopolskie*, Katowice 2004, s. 38.

podróży i skróciły czas pielgrzymek. Pątnicy w XIX w. najczęściej wędrowali w „kompaniach”, a więc grupach, zazwyczaj parafialnych, ale też w małych grupkach, a nierzadko w pojedynkę. Uczestnicy dużych kompanii pielgrzymkowych pochodzących z jednej parafii, a zwłaszcza duchowieństwo parafialne nie mogli sobie pozwolić na dłuższą nieobecność w parafii, w swoich domach i gospodarstwach, stąd należy zakładać, że daleko oddalone sanktuaria były celem wypraw małych grup lub indywidualnych pątników, bez udziału duchowieństwa.

Pieśni o świętych Pańskich

W omawianym *Zbiorze Najnowszych Pieśni* znalazły się również liczne pieśni związane z kultem świętych. Ich obecność w zbiorze może mieć związek z patronami kościołów w okolicznych parafiach. Tradycja uczestniczenia w odpuszcie parafialnym, zwłaszcza w sąsiedniej miejscowości, była powszechna i utrzymuje się do czasów nam współczesnych.

Tabela: Sanktuaria i miejsca odpustowe, pieśni ku czci świętych (zbiorcza)

Sanktuaria	Ku czci świętych
Bralin (1), Błotnica (1), Jasna Góra (9), Dąbrowa Górnicza (1), Gietrzwałd (3), Góra św. Anny (5), Kalisz (1), Gidle (1), Kalwaria Zebrzydowska (5), Krztyn (?), Leżajsk (2), Lourdes (2), Lubecko (1), Lwów (1), Odporyszów (1), Ostróg k. Raciborza (1), Piekary (16), Poznań-Klaryski (1), Pszów (2), Stuzienna, Wambierzyce (1), Żyrowice (1), Bardo (1), Wardęgowo (1)	św. Agnieszka, św. Alojzy, św. Anna, św. Antoni Padewski, św. Barbara, św. Bartłomiej, św. Dorota, św. Franciszek, św. Idzi, św. Jacek (Jacenty), św. Jakub, św. Jan Ewangelista, św. Jan Nepomucen, św. Jerzy, św. Józef, św. Łazarz, św. Łukasz, św. Maria Magdalena, św. Michał, św. Roch, św. Rozalia (Rózalia), św. Stanisław Bp, św. Walenty, św. Zuzanna

Pieśni ku czci świętych związane z obchodami odpustu parafialnego lub sanktuarium (pieśni ku czci św. Anny, św. Walentego) w parafiach noszących wezwania świętego (*Przyjdź ku Janowi Patronowi Kościoła, W świętego Piotra kościele*) same tłumaczą swą obecność w omawianym zbiorze. Pieśni ku czci św. Barbary: *Barbaro święta, patronko, Barbaro święta, Perło, Za starosty Marcyana* – patronki umierających, jednej z Czternastu Świętych Wspomożycieli, zapewne związane są również z zawodem górniczym dominującym na Górnym Śląsku. Pieśń *Za starosty Marcyana* trafiła do repertuaru pielgrzymkowego, chociaż zaliczana jest do tzw. pieśni dziadowskich, śpiewanych przez wędrownych śpiewaków w czasie odpustów lub jarmarków⁴⁵. Pieśń ku czci św. Alojzego (*Stał skromny fijołek w niskiej dolinie*) ma związek z ożywioną działalnością stowarzyszeń młodzieżowych w XIX w. na Górnym Śląsku. Pieśni ku czci św. Józefa – patrona rodziny i dobrej śmierci: *Szczęśliwy, kto sobie Patrona, Witaj księżę Patryarchów, Józefie święty!* – i św. Anny: *Jam sobie wyzwolił za obronę patronów, Jam sobie wyzwolił*

⁴⁵ *Karnawał dziadowski. Pieśni wędrownych śpiewaków (XIX-XX w.)*, wybór i oprac. S. Nyrkowski, wstęp J. Krzyżanowski, [Warszawa] 1973, s. 127-129.

za obronę – to pozostałość intensywnego kultu w minionych wiekach⁴⁶. Nie ulega wątpliwości, że pieśń ku czci św. Rocha (*Rochu św. dla Twej chwaly*) to zapis strachu przed epidemiami, siejącymi cyklicznie spustoszenia wśród ludności jeszcze w XIX w. Trudno wyjaśnić obecność niektórych pieśni, takich jak np. *Maryja Magdalena w świecie się kochała* (Pieśń o Najświętszej [sic!] Maryi Magdalenie), pochodząca co najmniej z 2. połowy z XVII w. Modlitwę wzywającą jej pomocy znajdziemy na kartach XVIII-wiecznych modlitewników bractw różańcowych, gdzie jest traktowana jako patronka pokutujących⁴⁷. Do niedawna na Śląsku i Morawach dużym kultem cieszyło się Czternastu Świętych Wspomożycieli. Spotykamy ich w strofach pieśni odpustowych: św. Idzi – patron trudnej spowiedzi: *O święty Idzi od Boga wybrany, Święty Opacie, nasz Patronie*; św. Jerzy, patron rycerzy, wzywany, by chronił zwierzęta przed chorobami (pieśń *Król Chrystyan listy pisał*), św. Dorota (pieśń: *A była to święta Dorota*), której pomocy wzywali młodzi małżonkowie.

W omawianych zbiorze znajdziemy pieśni, które, jak należy sądzić, mogły mieć bezpośredni związek z patronami odwiedzanych kościołów:

- Agnieszko święta Dziewico* (Pieśń o świętej Agnieszce, Pannie i męczennice)
- Antoni święty wielki nasz patronie* (Pieśń nowa o świętym Antonim Padewskim)
- Wszechmocności Boga w Trójcy jedynego* (Pieśń Nowa o św. Antonim Padewskim)
- Apostolskie prace trudy* [pieśń o św. Bartłomieju, zakończona modlitwą]
- Ojciec ubogich, któryś jest w niebie* (Pieśń druga nowa o świętym Franciszku)
- Abyśmy zawsze wzorem twych czcicieli* [o św. Janie Ewangelistcie]
- Bądź pozdrowiony św. Jacenty* (Pieśń o świętym Jacku)
- Pochwalmy Boga naszego, Który Jakóba* (Pieśń o Świętym Jakóbie, Apostole)
- Będę ja zawsze wielbił Imię Boga mego* (Pieśń o św. Łukaszu)
- Księżę niebieski Święty Michale* (Pieśń o świętym Michale)
- Przecacna Księżna dziewica, Różalia pustelnica*
- Witaj święty Stanisławie, Tyś nasze kochanie* (Pieśń o św. Stanisławie Biskupie i męczenniku)
- Był pewny na świecie, który to w dni one* (Pieśń o świętej Zuzannie)

Zakończenie

Działalność wydawnicza Teofila Nowackiego sytuuje jego oficynę wśród wielu podobnych, tanich oficyn, które zaspokajały rynek czytelniczy pieśniami i nabożeństwami pobożnymi. Ich odbiorcą był przeciętny katolik, który z pielgrzymowania często czynił sposób na zaspokojenie potrzeb religijnych, kulturalnych

⁴⁶ T. Fitych, *Kult św. Józefa na Śląsku w XVII i XVIII w.*, w: *Misericordia et veritas*, red. J. Mandziuk, J. Pater, Wrocław 1986, s. 147-171.

⁴⁷ Dreyfache Unverwelckliche Rose, Daß ist: Kurtzer, doch gründlicher Bericht, und Unterricht von der uralten, und gnadenreichen Hochlöblichen Ertz-Bruderschaft deß HH. Rosen = Kranzes Jesu und Mariae, Begreifend und sich zugleich Die Weis und Form H.H Rosen = Krantz Nebst unterschiedlichen andern Andachts = Übungen, Allen Marianischen Brüdern und Schwestern Hochgedachter Ertz = Bruderschaft zu nützlichen Gebrauch in Druck nochmals herausgegeben, und vermehret, Gedruckt zu Breslau 1741, s. 210.

i krajoznawczych. Na pielgrzymce modlił się gorąco, śpiewał z całej duszy, poszukiwał pociechy duchowej, uzdrowienia duszy i ciała, a jednocześnie poznawał pamiątki historyczne związane z miejscem kultu i napotkane po drodze kościoły i kapliczki. Pieśni budowały, edukowały, zaspakajały potrzeby serca i umysłu. Pieśni pątnicze i odpustowe wymykały się spod kontroli kościelnej, stanowiły żywioł, nad którym nikt nie panował. Jedyną „kontrolą” była popularność, którą zdobywały; jedne ukazywały się w jednorazowych wydaniach, inne stawały się częścią repertuaru obowiązkowego każdej pielgrzymki, a nieliczne z nich wchodziły do oficjalnych, zatwierdzonych przez imprimatur władzy kościelnej śpiewników i modlitewników i śpiewane są parafiach po dzień dzisiejszy.

Bibliografia

Źródła drukowane

- [Andrzej Bolczyk], *Pobożny Pielgrzym. Przewodnik dla pielgrzymujących na Górę Świętej Anny i do innych miejsc cudownych*. Wydał O. Andrzej z zakonu OO. Franciszkanów, Nakładem Fr. Gielnika na Górze św. Anny (St. Annaberg OS), imprimatur Wikariat Generalny we Wrocławiu, 2 XI 1897, podpisał Ferdinand Speil.
- Bonczyk N., *Góra Chełmska*, wyd. krytyczne, oprac. W. Ogrodziński, Katowice 1938.
- Cennik Pieśni odpustowych, ksiązek do Nabożeństwa, oraz Broszurków (!) religijnych i do zabawy*. Nakładem Księgarni Teofila Nowackiego w Niemieckich Piekarach, poczta. Szarlej Górny Szląsk, 1900.
- Dreyfache Unverwelckliche Rose, Daß ist: Kurtzer, doch gründlicher Bericht, und Unterricht von der uralten, und gnadenreichen Hochlöblichen Ertz-Bruderschaft deß HH. Rosen = Kranzes Jesu und Mariae, Begreifend und sich zugleich Die Weis und Form H.H Rosen = Krantz Nebst unterschiedlichen andern Andachts = Übungen, Allen Marianischen Brüdern und Schwestern Hochgedachter Ertz = Bruderschaft zu nützlichen Gebrauch in Druck nochmals herausgegeben, und vermehret, Gedruckt zu Breslau 1741.
- Dwie pieśni do Bolesnej Matki Bożej, Pieśń na Drogę Krzyżową*, Kalendarz Maryanski 1909, [dział reklamy].
- Jagodyński S.S., *Pieśni Katholickie nowo reformowane Z Polskich na Łacińskie a z Łacińskich na Polskie przełożone niektóre też nowo złożone = Cantiones Catholicae nunc recens reformatae, ex Polonicis Latinae ex Latinis Polonicae factae nonnullae noviter compositae*, Kraków 1695 [Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa].
- Karnawał dziadowski. Pieśni wędrownych śpiewaków (XIX-XX w.)*, wybór i oprac. S. Nyrkowski, wstęp J. Krzyżanowski, [Warszawa] 1973.
- Karty wpisowe do Arcybractwa Różańca Św., Różaniec św. Józefa*, Kalendarz Maryanski 1906, [dział reklamy].
- Siennicki S.J., *Drukarnia na Jasnej Górze w Częstochowie, i wyszłe z tej Oficyna druki od roku 1628 do 1864 przez... zebrane i w Warszawie pod pracę i prasę drukarską Poddane* [Warszawa] 1873.
- Śpiewnik Kalwaryjski*, oprac. A. Chadam, Kalwaria Zebrzydowska 1984.

Zbiór Najnowszych Pieśni Odpustowych, Które Służą dla Pątników pątujących na Miejsca Święte, jako też: dla śpiewaków, prowadzących kompanie na odpusty. Za zezwoleniem Władzy Duchownej, [Niemieckie Piekary, Drukiem i Nakładem Teofila Nowackiego, [1900].

Zbiór Pieśni kościelnych i nabożnych oraz Pieśni dla członków Kongregacji Mariańskiej, Straży Honorowej, Przen. Oblicza Pana Jezusa, św. Antoniego itd. których melodie znajdują się w pięciu częściach „Zbioru pieśni religijnych” ułożonych na cztery głosy do grania na organach przez T. Cieplika, Nakładem T. Cieplik w Bytomiu G.-Śl. (Beuthen O.S.), [1922].

[*Zbiór pieśni religijnych*], bez strony tytułowej, Śląska Biblioteka Cyfrowa, plik publikacji: i420718-0000-00-0001.pdf.

Zbiór pieśni religijnych ułożonych na cztery głosy do grania na organach przez T. Cieplika. Część A-D, Nakładem T. Cieplik w Bytomiu G.-Śl. (Beuthen O.-S.), [ok. 1920].

[*Zbiór różnych pieśni*], Śpiewnik należący do Józefa Goja. Biblioteka Teologiczna WTL UŚ.

Opracowania

Banaś J., *Historia kościoła katolickiego w Lubecku i słynącego tam łaskami obrazu Matki Boskiej*, Katowice 1925.

Bednarczuk L., *Rzeczpospolita ilu narodów? Określenia wspólnego państwa w aktach unii lubelskiej*, w: *Polszczyzna i inne języki. Materiały z seminarium naukowego poświęconego pamięci doc. dr. hab. Józefa Reczka*, red. A. Bochnakowa, L. Bednarczuk, J. Waniakowa, Kraków 2009.

Chadam A., *Zarys dziejów Kalwarii Zebrzydowskiej*, Kalwaria Zebrzydowska 1984.

Kalwaria Zebrzydowska - polska Jerozolima skarbem Kościoła i narodu polskiego, red. C. Gniecki, Kalwaria Zebrzydowska 2002.

Chudalla J., *Repertuar śpiewów wykonywanych podczas górnośląskich pielgrzymek*, w: *Pieśń religijna na Śląsku. Stan zachowania i funkcje w kulturze*, red. K. Turek, wsp. B. Mika, Katowice 2004.

Fitych T., *Kult św. Józefa na Śląsku w XVII i XVIII w.*, w: *Misericordia et veritas*, red. J. Mandziuk, J. Pater, Wrocław 1986, s. 147-171.

German F., *Teofil Nowacki (1830-1919)*, *Polski słownik biograficzny*, t. 23, z. 1, s. 247-248.

Górecki J., *Pielgrzymowanie Górnoślązaków na Górę św. Anny w latach 1859-1914. Studium teologiczno-pastoralne*, Katowice 2002.

Grochowski P., *Polskie pieśni pielgrzymkowe i kalwaryjskie*, „Łódzkie Studia Etnograficzne” 2016, t. 55, s. 23-45.

Hołda R., *Druki religijne z oficyny wydawniczej Teofila Nowackiego w Piekarach Śląskich*, „Literatura Ludowa” 57 (2013), nr 6, s. 15-33.

Jabłoński Z.S., *Jasna Góra. Ośrodek kultu maryjnego (1864-1914)*, Lublin 1985.

Jabłoński Z.S., *Pielgrzymowanie na Jasną Górę w czasie i przestrzeni. Wybór rozpraw i artykułów*, Częstochowa 2000.

Kontny I., *Sanktuarium Matki Boskiej Uśmiechniętej w Pszowie*, w: *Sanktuaria i miejsca pielgrzymkowe województwa śląskiego*, red. G. Bożek, Katowice 2005.

Kucianka J., *Ruch pielgrzymkowy jako droga Śląska do Polski*, „Colloquium Salutis” 1970, nr 2, s. 53-82.

- Magiera A., *Książka polska w repertuarze oficyn wydawniczych w rejencji opolskiej (1901-1914)*, Katowice 2002 [pr. doktorska pod kierunkiem prof. Elżbiety Gondek].
- Mendykowa A., *Dzieje polskiej książki na Śląsku*, Ossolineum 1991.
- Mendykowa A., *Książka polska we Wrocławiu, w XVIII wieku*, Ossolineum 1975.
- Myszor J., *Pielgrzymki śląskie do Ziemi Świętej w latach 1840-1914*, Katowice 2017.
- Obruśnik A.E., *Bazylika i Klasztor Ojców Bernardynów w Leżajsku*, Wrocław 1999.
- Pawluczuk U.A., *Życie monastyczne w II Rzeczypospolitej*, Białystok 2007.
- Pośpiech R., *Pielęgnowanie tradycji pieśni religijnej w diecezji opolskiej*, w: *Pieśń religijna na Śląsku. Stan zachowania i funkcje w kulturze*, red. K. Turek, wsp. B. Mika, Katowice 2004, s. 11-31.
- Reginek A., *Fenomen nabożeństwa nieszpórów sławnych w Chelmie Śląskim*, „Annales Lublinense pro Musica Sacra” 1 (2010), nr 1, red. B. Bodzioch, s. 283-296.
- Reginek A., *Kancjonał rękopiśmienny jako przekaz tradycji śpiewów kościelnych na Górnym Śląsku w XIX w.*, Katowice 2012.
- Słomczyńska O., *Książka polska w Opolu 1800-1890*, Opole 1978.
- Strona W., *Działalność wydawnictw mikołowskich w dziedzinie upowszechniania pieśni kościelnych w latach 1845-1939*, Katowice 2013 [pr. magisterska napisana na seminarium naukowym ks. prof. A. Reginka. Biblioteka Teologiczna WTL].
- Szafraniec K., *Z dziejów Jasnej Góry*, Warszawa 1980.
- Wambierzyce. Przewodnik*, red. L. Drożdż, P. Nowaczyk, Wrocław 1998.
- Wycisło J., *Kronika dziejów sanktuarium maryjnego Piekar na Śląsku do 1945 roku*, Katowice 2014.
- Wycisło J., *Sanktuarium Matki Bożej w Piekarach Śląskich*, Katowice 1991.
- Wyczawski H., *Kalwaria Zebrzydowska, historia klasztoru Bernardynów i kalwaryjskich drózek*, Kalwaria Zebrzydowska 2006.

Słowa kluczowe: pielgrzymki, pieśni odpustowe, sanktuaria

Keywords: pilgrimages, parish indulgence/feast songs, shrines